

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 13.16.527 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК 372.881.161.1 (575.2) (043.3)**

ЧЕПЕКОВА ГУЛМИРА СААЛИЕВНА

**КЫРГЫЗ МЕКТЕПТЕРИНДЕГИ ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА
ОКУУЧУЛАРДЫН МАДАНИЙ АРАЛЫК
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(орус тили)**

**Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин орус жана славян филология факультетинин орус тилинин теориясы жана практикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Задорожная Наталья Павловна

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Манликова Миновар Халыковна

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Бреусенко Людмила Михайловна

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин орус тили
жана адабиятынын окутуу методикасы,
кыргыз тили кафедралары
Дареги: 714000, Ош ш., Ленин көч., 331

Диссертация 2018–жылдын 19-январында саат 13.00 И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражаны изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча уюштурулган Д.13.16.527 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720023, Бишкек ш., 10 кичирайону, Камская көч., 10а.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: 720026, Бишкек ш., И.Раззаков көчөсү, 51

Автореферат 2017-жылдын 19-декабрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу
катчысы, педагогика илимдеринин
кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Коомдун өнүгүүсүндө интеграциялык процесстердин күчөшү, экономиканын глобалдашуусу, коммуникация каражаттарынын жакшыруусу азыркы дүйнөнүн мүнөздүү белгилери болуп эсептелет. Бул шарттарда Кыргызстанда бир жактан, көп улуттуу мамлекет катары бул же тиги элдин маданий иденттүүлүгүн сактоо, экинчи жактан, өлкөнүн жарандарынын өз ара мамилелешүүсүндө толеранттуулукту, эффективдүү маданий аралык баарлашууга жөндөмдүүлүктү колдоо жана өнүктүрүү зарылдыгы пайда болду.

Буга байланыштуу көп мамлекеттердин, анын ичинде Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын алдында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу, маданияттар аралык байланышта тилди баарлашуу каражаты катары пайдалануу, окутуунун жолдорун жана ыкмаларын модернизациялоо, маданий аралык мазмунду билим берүү процессине киргизүү маселелери турат.

Жогоруда аталган милдеттерди ишке ашыруу үчүн нормативдик укуктук база катары Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” мыйзамы, Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясы, Кыргыз Республикасындагы көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясы, 2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы болуп эсептелет.

Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүүнүн негизги максаты көп маданий аралык компетенттүүлүккө ээ болгон инсанды калыптандыруу болуп эсептелет. Аталган компетенттүүлүк көп түрдүү маданий чөйрөдө ийгиликтүү кесиптик ишмердикти жана татыктуу жашоону камсыздайт. Көп маданияттуу инсанды өнүктүрүүдө негизги ролду тил ойнойт, ал ар кандай маданияттардын жана өлкөлөрдүн өкүлдөрүнүн арасында бири-бирин түшүнүү жана өз ара бирге аракеттенүү үчүн каражат болуп эсептелет. Ошол себептен окуучуларды маданий аралык коммуникациянын кыйынчылыктарын жеңүүдө орус тилин улут аралык баарлашуунун каражаты катары пайдаланууга үйрөтүү маанилүү.

Кыргыз Республикасында орус тилин расмий тил катары окуучунун инсан катары өнүгүшү үчүн кеңири таанып билүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбиялык мааниге ээ. Кыргыз мектептеринде орус тилин окутуу процессинде маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруу окуучулардын өзүнүн, орус жана башка маданияттардын салттарын чын дили менен кабыл алуусуна жана сыйлоого өбөлгө түзөт. Орус тилин үйрөнүү аркылуу окуучулар жалпы адамзаттык баалуулуктар менен гана таанышпастан, маданий аралык баарлашуунун билгичтиктерине жана көндүмдөрүнө ээ болушат. Бул, айрыкча

кыргыз мектептин окуучулары үчүн өтө маанилүү, себеби алар үчүн орус тили башка маданияттын өкүлдөрү менен баарлашуунун каражаты болуп эсептелет.

“Көп маданий компетенттүүлүк” түшүнүгү илимде 1970-жылдарда пайда болгон. Көп маданий компетенттүүлүктүн маселелерине төмөнкү чет элдик окумуштуулардын жана изилдөөчүлөрдүн иштери арналган: Р. Брислинг, Б. Хатцер, Г. Лайс, А.П. Садохин, И.А. Зимняя, Е.И. Пассов, О.А. Леонтович, Г.В. Елизарова, Т.В. Овсянникова, Н.С. Смирнова, М.С. Лукьянчикова, В.И. Наролина, Э.Р. Хакимов, Р.Р. Бикитеева, Т.В. Стефаненко, А.Д. Карнышев, Т.В. Поштарева, А.Б. Афанасьева ж.б.

Орус тилин экинчи тил катары окутуу методикасында көп маданий компетенттүүлүктүн кээ бир аспектилерин төмөнкү илимий педагогикалык багыттарда чагылдырылган: лингвоөлкө таануу (Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров ж.б.), лингвомаданият таануу (В.В. Воробьев, В.А. Маслова, В.Н. Телия ж.б.), этнолингвистика (Е.Ф. Тарасов, Ю.А. Сорокин, М.М. Копыленко, И.Ю. Марковина, Н.В. Уфимцева ж.б.), окуу этномаданият таануу (Л.А. Шейман, М.Х. Манликова ж.б.), этнопедагогика (Т.Н. Волков, И.Б. Бекбоев, М.Р. Рахимова, Н.А. Асипова, И.Р. Халитова, Т.Э. Уметов, Т.В. Панкова, А.К. Калдыбаева ж.б.) жана маданий аралык коммуникативдүү компетенцияга арналган окумуштуулардын жана изилдөөчүлөрдүн иштеринде (Н.А. Ахметова, С.А. Елебесова, К.Д. Добаев, Н.П. Задорожная, Г. Дүйшенбекова ж.б.).

Маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруунун актуалдуулугу Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү Концепциясында, Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди бекемдөө Концепциясында, 2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясында чагылдырылган. Бул документтерде аталган көйгөйдү чечүүдө методиканы жана ыкмаларды өзгөртүүнүн маанилүүлүгү белгиленген.

Ошол эле учурда, аныкталган көйгөйдүн абалын изилдөө көрсөткөндөй, бул проблемага көп окумуштуулардын жана педагогдордун туруктуу кызыгуусуна карабастан, маданий аралык компетенттүүлүктүн көйгөйлөрү толук чечилди деп айтууга болбойт. Көп маселелер мындан ары да ар тараптуу изилдөөгө муктаж, айрыкча, кыргыз мектепте орус тилин окутууда окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелери, дээрлик чечиле элек.

Ошентип, изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу проблеманын теориялык жана практикалык жактан иштелип чыга электиги менен окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн орус тилин окутуунун мазмунуна тактоо жана толуктоо зарылдыгы менен аныкталат.

Диссертациянын темасынын илимий программалар менен байланышы: Изилдөө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин орус тилинин теориясы жана практикасы кафедрасынын илимий изилдөө ишинин алкагында жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз тилдүү мектептерде орус тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: Кыргыз мектептеринин 8-класстарындагы орус тили сабагында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу.

Изилдөөнүн максаты: Орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык жана практикалык жолдорун негиздөө жана аларды эксперименталдык текшерүү аркылуу практикага сунуш кылуу.

Максатка ылайык **изилдөөнүн төмөнкү милдеттери** аныкталды:

- экинчи тил катары орус тилин окутууда окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун методологиялык жана илимий теориялык негиздерин аныктоо;

- көп маданияттуу билим берүү тармагындагы Кыргыз Республикасындагы нормативдүү документтерди, окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүнө багытталган орус тили боюнча Предметтик стандартты, программаны, азыркы учурдагы кыргыз мектептеринин 8-класстары үчүн пайдаланган окуу китебин анализдөө;

- маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруунун деңгээлин баалоонун критерийлерин иштеп чыгуу жана орус тилин окутууда кыргыз мектептерин 8-класстарындагы окуучулардын билимдеги аталган компетенттүүлүктүн баштапкы деңгээлин аныктоо;

- кыргыз мектептериндеги орус тилин окутууда коммуникативдик ыкманын негизинде окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун методикасын иштеп чыгуу жана аны эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.

Орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча эксперименталдык иш Бишкек шаарындагы № 78 мектеп-гимназиясында, Чүй обласындагы Сокулук районундагы Ч.Айтматов атындагы № 1 окуу билим берүү комплекс-лицейинде, Нарын обласындагы Кочкор районундагы Ш.Рысмендеев атындагы орто мектебинде өткөрүлдү.

Эксперименталдык иш үч этапта аткарылды.

Биринчи этапта (2009-2012-жж.) теманын иштелип чыгуу деңгээлин аныктоо, диссертациянын темасы боюнча психологиялык-педагогикалык, лингвометодикалык жана лингвомаданий адабияттарды окуп-үйрөнүү, изилдөөнүн объектисин, предметин, максатын жана милдеттерин аныктоо иштери жүргүзүлдү.

Экинчи этапта (2012-2014-жж.) – нормативдүү документтерге, орус тили боюнча Предметтик стандарттын, программанын жана кыргыз мектептер үчүн 8-класстын орус тили боюнча окуу китебинин анализи жүргүзүлдү, кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча методика иштелип чыкты; 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн башталгыч

деңгээлин аныктоо үчүн эксперименттин констатациялык этабы уюштурулду жана өткөрүлдү.

Үчүнчү этапта (2014-2017-жж.) – кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча сунушталган методика апробацияланды, изилдөөнүн жыйынтыктары системалаштырылды жана жалпыланды, диссертациянын жана авторефераттын текстти толукталды.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- “көп маданияттуу билим берүү”, «компетенция», «компетенттүүлүк», «маданий аралык компетенттүүлүк» түшүнүктөрүнүн негизги мүнөздөмөлөрүнүн аныкталгандыгы;

- кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында 8-класстын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн калыптандыруу деңгээлин аныктоонун жолдору иштелип чыкты жана апробациялоодон өткөрүлгөндүгү;

- 8-класстын мисалында кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун методикалык системасынын иштелип чыккандыгы менен түшүндүрүлөт.

Изилдөөнүн практикалык мааниси:

- кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн деңгээлин аныктоо боюнча иштелип чыккан жана эксперименталдуу текшерилген куралдар аталган компетенттүүлүктүн калыптандыруу деңгээлин аныктоодо ар түрдүү билим берүү шарттарда колдонсо болот;

- окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча сунушталган ык-жолдор кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында апробацияланган жана аларды мектептердин, лицейлердин, колледждердин окуу-тарбия процессинде пайдаланууга болот;

- изилдөөнүн жыйынтыктарын жалпы билим берүүчү мектептер, колледждер, лицейлер үчүн орус тили боюнча программаларды, окуу жана методикалык колдонмолорду түзүүдө, улуттук мектептерде орус тили боюнча мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо курстарында колдонууга, жогорку окуу жайларда орус тилин окутуу методикасы боюнча лекцияларды окууда жана практикалык сабактарда пайдаланууга болот.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Көп маданий билим берүү – өз жана башка элдердин баалуулуктарын ырааттуу өздөштүрүү аркылуу дүйнөлүк маданияттын байлыгына окуучуларды үйрөтүү, ар кандай кырдаалды сын көз караш менен анализ кылуу көндүмүн өздөштүрүү жана ар башка маданияттардын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылуу процесси. Маданий аралык компетенттүүлүк көп маданий билим берүүнүн жыйынтыгы жана атайын билимдердин, көндүмдөрдүн жана ыктардын жыйындысы жана аларды орус тилинин каражаттары аркылуу практикада

пайдалануу болуп эсептелет. Маданий аралык компетенттүүлүктүн түзүлүшү бири-бирине байланышкан когнитивдик, аффективдик, жүрүш-туруш жана коммуникативдик компоненттерден турат.

2. Кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууда биз лингвоөлкөнү таануу, лингвомаданият таануу, этномаданият таануу окуу-методикалык багыттардын методологиялык негиздерине таянабыз. Эквиваленттик эмес лексика, фразеологизмдер, макал-лакаптар, маданий мүнөздөгү тексттер менен окутуунун белгилүү ыкмаларын пайдалануу натыйжалуу болуп саналат.

3. Кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн максаттуу калыптандыруу сунушталган методиканы пайдалануу алгылыктуу. Ал төмөнкү багыттарды камтыйт: 1) окуу китебиндеги тексттер менен кошумча иш алып баруу; 2) окуу китебиндеги көнүгүүлөрдө жана тексттерде кездешкен этномаданий лексика, макал-лакаптар менен максаттуу иштөө; 3) окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган альтернативдүү сабактарды пайдалануу ж.б.

4. Маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууда жалпы дидактикалык, методикалык жана предметтик принциптерди, окутуунун активдүү ык-жолдорун интерактивдүү методдорду, активдүү формаларды сабакта колдонуу зарыл.

Издөнүүчүнүн жеке салымы изилдөөнүн негизги жоболорун теориялык жактан талдоо; изилдөөнүн теориялык жана эксперименталдык жыйынтыктарын анализ жүргүзүү; кыргыз мектептеринде орус тили сабактарында 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча методиканы апробациялоо жана жайылтуу изденүүчү тарабынан өз алдынча, жекече иштелди. Орус тили боюнча Мамлекеттик жана Предметтик стандарттардын, кыргыз мектеп үчүн орус тили боюнча программанын талаптарынын негизинде окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган сабактардын иштелмелери өз алдынча иштелип чыкты.

Изилдөөнүн жыйынтыгынын апробацияланышы. Изилдөөнүн негизги жоболору жана жыйынтыктары Ж.Баласагын атындагы улуттук университеттин орус жана славян филология факультетинин орус тилинин теориясы жана практикасы кафедрасынын жыйындарында талкууланган, илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар окулган: Славян жазуусунун 1145-жылдыгына арналган Эл аралык илимий конференциясында, Бишкек: Ж.Баласагын атындагы КУУ, 2008-ж.; «Кыргызстанда тил жана маданияттуу процесстердин динамикасы» ЖОЖдор аралык илимий-практикалык конференцияда, Ж.Баласагын атындагы КУУ, 2013-ж.; «Кыргызстанда педагогикалык кадрларды даярдоодогу теория жана практика», Республикалык илимий-практикалык конференциясында, Ж.Баласагын атындагы КУУ, 2013-ж.; «Өзгөрүп жаткан чындыктын шартында орус тили» Эл аралык илимий конференциясында, Ж.Баласагын атындагы КУУ,

2014-ж.; «Славян окуулары – 8. Славян жазуусуна 1150 жыл», эл аралык катышуу менен илимий-практикалык конференциясында, Россия Федерациясы, Тара ш., 2015-ж.; «Илимий дискуссия: педагогиканын жана психологиянын маселелери» Эл аралык илимий конференцияда, Москва ш., 2016-ж.; «Евразиялык экономикалык союз жана социо-гуманитардык кызматташуу» Эл аралык илимий конференциясында, Бишкек: КРСУ, 2016-ж.; Абдыкерим Муратовдун 60 жылдык мааракесине карата «Ааламдашуу доорундагы адабият менен педагогиканын орду» деген темада эл аралык илимий-тажрыйбалык конференцияда, Бишкек: И.Арабаев атындагы КМУ, 2017-ж.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Изилдөөнүн жыйынтыктары эки колдонmodo, КР ЖАК тарабынан сунушталган 16 макалада жана РИНЦ-те (чет мамлекеттик) басылып чыккан 2 макалада чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, тыянактар чыгарылган үч баптан, корутундудан, библиографиялык тизмеден (152 аталыштан), тиркемелерден турат. Тиркемеде таблицалар, анкеталар, мугалимдер менен интервью, орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча мугалимдер үчүн семинар-тренингдин программасы, окуучулардын 8-класстын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча сабактардын иштелмелери берилген. Жалпы көлөмү - 155 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, маселенин иштелип чыккан деңгээли каралган, изилдөөнүн максаты, милдеттери, объектиси жана предмети аныкталып, иштин илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык баалуулугу ачылган, коргоого алып чыккан жоболор берилди.

«Окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча теориялык негиздери» деп аталган биринчи бапта көп маданияттуу билим берүү маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча концептуалдуу негизи катары каралган маселелер боюнча илимий-педагогикалык адабияттардын анализи берилген, «компетенттүүлүк» жана «компетенция» өндүү түшүнүктөрдүн айырмачылыгы каралып, заманбап билим берүүдө маданий аралык компетенттүүлүктүн маңызы жана түзүлүшү белгиленген. Өзгөчө көңүл «көп маданияттуу билим берүү», «маданий аралык компетенттүүлүк» түшүнүктөргө, маданий аралык компетенттүүлүктүн түзүлүшүнө бурулган.

Маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруу менен байланыштуу маселелер көп маданияттуу билим берүүнүн алкагында чечилет. Кыргыз Республикасында көп маданияттуу билим берүү педагогикалык илимий жаңы аймак болгондуктан, азыркы учурда ал жаңы калыптандыруу процессинде. Бул

себептен биз АКШ, Канада, Германия, Россиянын окумуштууларынын педагогикалык тажрыйбасына кайрылдык.

Белгилеп кетчү нерсе, көп маданияттуу билим берүүнүн негиздери өткөн мезгилдин көптөгөн белгилүү окумуштуулары тарабынан изилденип, анын терең тарыхый тармактары бар. Көп маданияттуу билим берүүгө негиз болгон төмөнкү окумуштуу педагогдордун: Я.А. Коменский, А. Дистервег, К.Д. Ушинский, П.Ф. Каптерев, Л.С. Выготскийдин ж.б. иштерин белгилесе болот. Алардын изилдөөлөрүндө көп маданияттуу дүйнөдө жашоонун маанилүүлүгү, ар бир элдин маданиятынын деңгээли менен баалуулуктарынын өнүгүү байланышы жана маданиятты таанууда тилдин ролунун баалуулугу белгиленген. Бул окумуштуулардын ойлору көп маданияттуу билим берүүнүн негизин түзгөн.

Көп маданияттуу билим берүүнүн маселелери төмөнкү чет элдик окумуштуулардын - Р.Л. Гарсиа, К.А. Грант, А. Фрайзир, Г.П. Баптист, К.И. Беннет ж.б эмгектеринде каралган. Аталган изилдөөчүлөр мамлекеттин билим берүү саясаты көп маданияттуу компонентти иштеп чыгууга жана ишке ашырууга багытталышы керектигин; билим берүүнүн мазмунунда бардын маданияттардын баалуулуктары жөнүндө маалымат болушу жана ар бир маданияттын уникалдуулугун чагылдырышы керектигин; көп маданияттуу билим берүүнүн жыйынтыгы болуп окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгү болушу керектигин белгилешкен.

Толеранттуулук жактан агартуу жана тарбиялоонун конструктивдүү педагогикалык ыкмасы, көп маданияттуу инсанды калыптандырууга багытталган билим берүүнүн негизги компонентинин бири катары саналган көп маданияттуу билим берүү маселелери Г.Д. Дмитриев, Н.В. Бордовская, А.А. Реан, А.Н. Джуринский, И.С. Бессарабова, О.В. Гукаленко, З.А. Малькова, Л.Л. Супрунова, В.С. Безрукова, Э.Р. Хакимов, М.А. Манойлова, С.Г. Тишулинанын изилдөөлөрүндө каралган.

Ал эми төмөнкү окумуштуулар: Ю.С. Давыдов, Л.Л. Супрунова, И.Д. Лельчицкий, И.В. Песков, Г.Ж. Даутова ж.б. көп маданияттуу билим берүүнү маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруу каражаты катары карашат.

Улуттук педагогикалык илимде көп маданияттуу билим берүүнүн маселелери Н.А. Асипова, Л.А. Шейман, М.Х. Манликова, З.К. Дербишева, Н.А. Ахметова, С.А. Елебесова, Т.В. Панкова, Н.П. Задорожная, Адылбек к. Гулназ, И.К. Куттубаеванын ж.б. иштеринде чагылдырылган. Жогоруда аталган окумуштуулардын жана изилдөөчүлөрдүн эмгектери көп маданияттуу мейкиндикте маданий аралык баарлашууну өркүндөтүүгө, окуучуларды башка маданияттарга, өзгөчө орус жана кыргыз элдеринин маданияттарына үйрөтүүгө багытталган.

Ошентип, көп маданияттуу билим берүү илимий адабиятта көп маданияттуу чөйрөдө инсанга толук жашоого, иштөөгө мүмкүнчүлүк берген маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандырууга жардам берген маанилүү каражаттардын

бири болуп каралат. Ал инсандын келечектеги өнүгүүсү үчүн негиз болуп, заманбап коомдо маданий аралык коммуникация аркылуу ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүн турмушка ашырууда билимдерди, көндүмдөрдү, билгичтиктерди үзгүлтүксүз жакшыртууга биринчи тепкич болуп эсептелет.

«Маданий аралык компетенттүүлүк» түшүнүгүнүн маңызын түшүнүү үчүн «компетенция» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрүнүн аныктап алуу маанилүү. Илимий адабияттардын анализи көрсөткөндөй, «компетенция» түшүнүгү көп окумуштуулар тарабынан бүтүрүүчүнүн даярдыгына карата социалдык талап катары (С. Велде, А.В. Хуторской, А.П. Садохин), ал эми «компетенттүүлүк» - белгиленген чөйрөдө көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берген керектүү билимдердин жана сапаттардын жыйындысы болуп аныкталат (В.М. Полонский, С. Велде, Э.Ф. Зеер, А.В. Хуторской, А.А. Вербицкий, А.П. Садохин).

Биз аталган авторлордун эмгектеринде жана Кыргызстанда кабыл алынган расмий документтерге – Кыргыз Республикасындагы жалпы орто билим берүүнүн Алкактык улуттук куррикулумуна, Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү Концепциясында берилген аныктамалардын түшүнүгүнө таянабыз. Биз *компетенттүүлүктү* ар кандай кырдаалдарда алган билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү жана жашоо тажрыйбасын эффективдүү пайдалануучу интеграцияланган жөндөмдүүлүк катары, ал эми *компетенцияны* белгиленген чөйрөдөгү сапаттуу жана жыйынтыктуу ишмердүүлүгүнө керек болгон окутуучунун билим берүү даярдыгына карата социалык талап катары карайбыз.

«Компетенция» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрүнүн маанисин ачып көрсөтүү изилдеп жаткан «маданий аралык компетенттүүлүк» түшүгүнүн маңызын жана анын өзгөчөлүгүн аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Маданий аралык компетенттүүлүктү аныктоо үчүн чет элдик, орус, улуттук окумуштуулардын, изилдөөчүлөрдүн тажрыйбасы анализделди.

Изилдөөнүн жүрүшүндө биз маданий аралык компетенттүүлүктү түшүнүктөрүнүн бир нече жолдорун аныктадык: 1) маданий аралык компетенттүүлүк – ар кандай маданияттардын өкүлдөрү менен конструктивдүү диалогду алып барууга *инсандын жөндөмдүүлүгү* (М.С. Лукьянчикова, Ю.В. Баканова, В.И. Наролина, Э.Р. Хакимов, Г.В. Елизарова, Н.Д. Гальскова) же инсандын *интегративдик сапаты* (А.Б. Афанасьева, Н.В. Янкина, Г.У. Солдатова, А.Д. Карнышев). 2) көп маданияттуу чөйрөдөгү эффективдүү бирге аракеттенишүүсү үчүн болгон *атайын билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн жыйындысы* (А.П. Садохин, Р.Р. Бикитеева, Т.В. Поштарева, О.А. Леонтович, Т.В. Стефаненко).

Биздин түшүнүктө маданий аралык компетенттүүлүк - бул инсандын социомаданий билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү рационалдуу пайдалануунун негизинде эффективдүү маданий аралык өз ара карым-катнашка болгон жөндөмдүүлүгү.

Маданий аралык компетенттүүлүк көп аспекттүү көрүнүш катары каралат, ошол себептен көп окумуштуулар анын түзүлүшү маселесине кайрылышат. Маданий аралык компетенттүүлүктүн ар кандай концепцияларынын анализи көрсөткөндөй, алар көп түрдүү жана вариативдүү. К. Кнапп, М. Байрам, Хэмилтон, Ричардсон жана Шуфонд, Д.Деардофф, Б.Спицбердин аталган компетенттүүлүктүн моделдери анализденди. Бул моделдерде маданий аралык компетенттүүлүктүн негизги компоненттери болуп атайын билимдер, көндүмдөр жана мамилелер болгону аныкталды.

Россиялык окумуштуулардын бир канчасы (А.Д. Карнышев, А.С. Купавская, О.А. Леонтович, А.П. Садохин, Т.В. Поштарева, И.Ф. Птицына и др.) маданий аралык компетенттүүлүктүн өз моделдерин сунушташат, алар негизинен жогоруда каралган чет элдик моделдерге карама каршы эмес. Аталган моделдерде окумуштуулар когнитивдик, аффективдик жана коммуникативдик, жүрүм-турум компоненттерин белгилеп көрсөтүшөт. Когнитивдик компонент өздүк жана башка маданияттардын тарыхы, маданияты, жашоо түрү, улуттук-психологиялык өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимдерди жана түшүнүктөрдү билүү; маданий айырмачылыктарды таанууну талап кылат. Аффективдик компонент инсандын толеранттуулугун, маданий баалуулуктарды сыйлоо, аларды таанып билүүгө даярдык сапаттарын калыптандырууга багытталган. Коммуникативдик – жүрүм-турум компоненти тилдерди билүүнү, биздин мисалда орус тилин билүүнү талап кылып, ал тилди маданий аралык баарлашуунун каражаты катары пайдаланууну, жүрүм-турумун башка маданияттын өзгөчөлүктөрүнө адаптациялоого, көндүмдөрдү калыптандырууга жана өз ара маданий окшоштугун сактоо менен маданий аралык өз ара карым-катнаштын ийгиликтүү өтүшүнө багытталган. Бардык белгиленген компоненттер өз ара байланышып, бири-бирин толуктап турат.

Кыргыз мектепте орус тилине окутуу процессинде окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууда лингвоөлкө таануунун (Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров ж.б.), лингвомаданият таануунун (В.В. Воробьев, В.А. Маслова, В.Г. Телия ж.б.) жана этномаданият таануунун (Л.А. Шейман, М.И. Задорожный, Н.М. Варич, М.Х. Манликова ж.б.) негизги жоболоруна биз сунуштаган көп маданий компетенттүүлүктү калыптандыруу системасынын методологиялык негизи катары таянабыз.

Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, В.М. Солнцев, Л.С. Бархударов, В.Н. Комиссаров, В.В. Воробьев, В.А. Маслова, Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова, В.Н. Телия, Л.А. Шейман, М.Х. Манликованын эмгектери анализденип, орус тилине окутууда көп маданий компетенттүүлүктү калыптандыруу аспектиде лингвоөлкө таануунун, лингвомаданият таануунун, этномаданият таануунун өзгөчөлүктөрү белгиленген, эквиваленттүү эмес, фондук лексиканын аныктамалары такталды жана аталган окуу-методикалык багыттарда берилген эквиваленттүү эмес лексиканын квалификациясы каралып чыкты. Андан тышкары кыргыз мектептери

үчүн жазылган этномаданий ассоциативдик сөздүктөргө таянуу менен 8 – класстын орус тили боюнча лексикалык минимуму, орус тили боюнча окуу китебинин сөздүгү анализделди.

«Кыргыз мектептерде орус тилин үйрөтүүдө окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн калыптандыруу маселелери» деп аталган экинчи бапта Кыргыз Республикасынын билим берүү боюнча нормативдүү документтеринде, Предметтик стандартта, программада жана окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн 8-класстын орус тили боюнча окуу китебинде окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелеринин чагылдырылышы каралган.

Кыргыз Республикасынын билим берүү саясатындагы нормативдик укуктук документтердин анализи көп билим берүүнүн негизги максаттары Кыргызстандын билим берүүнү модернизациялоо боюнча жалпы стратегиясынан ажырагыс экенин көрсөттү. Көп маданияттуу билим берүүнүн мүнөздөмөлөрү Кыргыз Республикасынын Конституциясында, Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамында, Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди бекемдөө Концепциясында чагылдырылган. Көп маданияттуу билим берүүнүн максаттары, милдеттери толук Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү Концепциясында ачылган. 2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясында билим берүүнүн максаттары керектүү негизги жана предметтик компетенттүүлүктөргө ээ болгон инсанды калыптандыруу болуп эсептелет, алардын арасында маданий аралык компетенттүүлүккө бир кыйла маани берилген.

Окутуу кыргыз, тажик, өзбек тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин 5-9, 10-11-класстары үчүн орус тили боюнча Предметтик стандартта “маданий аралык компетенттүүлүк” деген түшүнүктүн ордуна мааниси окшош «социомаданий компетенттүүлүк» термини пайдаланылган. Социомаданий компетенттүүлүктүн мүнөздөмөсү биз аныктаган маданий аралык компетенттүүлүктүн түшүнүгүнө дал келгени аныкталды.

Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 8-классы үчүн орус тили боюнча программанын анализи көрсөткөндөй, ал Мамлекеттик стандарттын негизинде түзүлгөнү жөнүндө маалымдайт. Программада орус тилин окутуунун негизги максаты катары коммуникативдик максат аныкталган, б.а. орус тилин баарлашуунун каражаты катары практикада пайдалануу, ал эми тилдик материалды сабаттуулук жана кептик билгичтиктерге жана көндүмдөргө үйрөтүү зарылдыгы катары киргизүү сунушталган. Бирок программада окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү боюнча иштерге толук багытталбайт.

Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн 8-класста пайдаланган «Орус тилинин грамматикасы. Синтаксис» (А.Е. Супрун, В.Д. Скирдов, Т.К.

Акматов) окуу китебинин анализи көрсөткөндөй, анда улуттук маданий компонент менен тилдик жана кептик материал жетишсиз пайдаланылган. Мисалы, окуу китебинде көп учурда кыргыз элинин маданияты жөнүндө маалымат көбүрөөк кездешет, орус маданияты орус жана совет адабиятынан бир-нече тексттер аркылуу көрсөтүлгөн, ал эми башка элдердин маданияты жөнүндө маалымат пайдаланылган эмес. Окуу китебинде аффективдик компонент ишке ашырылган эмес. Коммуникативдик жана жүрүм-турум компоненти 4 коммуникативдик көнүгүү жана текстти кайталап айтып берүү үчүн 2 тапшырма аркылуу берилген.

Орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн баштапкы деңгээлин аныктоо үчүн эксперименттин *констатациялык* этабы өткөрүлгөн. Эксперименттин аталган этабында Бишкек шаарындагы № 78-мектеп-гимназиясынан, Сокулук районундагы Ч.Айтматов атындагы № 1 окуу-билим берүү комплекс-лицейден, Кочкор районундагы Ш. Рысмендеев атындагы орто мектептен **175** адам, алардын арасында 35 орус тили боюнча мугалимдер жана 8-класстардын 140 окуучулары катышкан. Аталган мектептер географиялык жайгашышы, окутуу шарттары, тилдик чөйрөнүн болушу боюнча тандалган.

Эксперименттин констатациялык этабында изилдөөнү өткөрүү үчүн төмөнкү куралдар пайдаланды: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептеги орус тили мугалимдери үчүн анкета, мугалимдер үчүн интервью, 8-класстардын окуучулары үчүн анкета, сабакты байкоо картасы. Тандалган ыкмалар жана баалоонун индикаторлору керектүү материалды тандоого жана окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелеринин кандай аспектилерин жакшыртуу керектигин аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

Эксперименттин констатациялык этабынын жыйынтыктары орус тили мугалимдеринин окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууда даярдыгы төмөнкү деңгээлде болгонун аныктады. Бул көйгөй изилдөөнүн маселеси боюнча квалификацияны жогорулатуучу программалардын, атайын методикалык адабияттын жоктугу менен байланышкан. Ал эми окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн баштапкы деңгээлин орто деңгээлден төмөн деп белгилесе болот. Буга анкеталардын, интервьюнун, педагогикалык байкоонун жыйынтыктары далил боло алат.

“Орус тилине окутуу процессинде кыргыз мектептердин 8-класстардын окуучуларынын көп маданий компетенттүүлүгүн калыптандыруу методикасы” деп аталган үчүнчү бапта орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун мазмуну, принциптери, методикасы берилген, эксперименталдык иштин жүрүшү жана жыйынтыктары көрсөтүлгөн.

Кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу белгиленген принциптерге негизделет. Аталган принциптерге туруктуулук, системдүүлүк, жеткиликтүүлүк, сезимдүүлүк, активдүүлүк, көрсөтмөлүүлүк принциптери; коммуникативдик

ыкмага кирген сөздүк - ойду өстүрүү принциби, активдүүлүк, окутууну жекелештирүү, функционалдуулук, жаңылоо, аутентикалык принциптери, маданияттар диалогунун принциби; проблемалуу маданий тапшырмалардын басымдуулук принциби, маданий ыңгайлашуу принциби кирет.

Маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандырууда белгиленген принциптерди билим берүү процессинде ишке ашыруу үчүн окутуунун төмөнкү активдүү методдору пайдаланылат: ролдоштурулган оюн (О.А. Арметьева, Р.П. Мильруд, В.В. Сафонова, М. Бирам, П.К. Бабинская, Е.И. Пассов ж.б.), долбоор методу (Джон Дьюи, В.Х. Килпатрик, Э.У. Коллингс, М. Ворчауэр, Л.В. Загрекова, Е.С. Полат, А.Ю. Уваров ж.б.) дискуссия (И.Г. Морозова, М.В. Кларин, А.А. Леонтьев, Н.И. Зарецкая ж.б.), маданий мүнөздөгү тексттер менен иштөөнүн интерактивдүү ыкмалары.

Кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууда белгиленген кыйынчылыктар бар. Аларга сабакта убакыттык чектелиши, грамматикалык материалдын көптүгү, маданиятка байланыштуу материалдын жетишсиздиги жана окуучулардын чет тилдүү маданият менен жолугушууга даяр болбогондугу кирет. Аталган маселени чечүү үчүн программалык материалга өзгөртүү киргизбеген, бирок окуу китебинин мазмунуна ылайык сабактардын стандарттык жүрүшүн кайра карап чыгууга, атайын кептик темаларды тандоого жана окутуунун активдүү методдорун пайдаланууга багытталган коммуникативдик ыкманын негизинде түзүлгөн иштин системасы сунушталды.

Орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча биринчи багыт – бул орус тили боюнча окуу китебинде берилген тексттерге тапшырмаларды иштеп чыгуу. Негизинен бул текстке чейинки, тексттик, тексттен кийинки тапшырмалар. Аталган тапшырмалар текстти түшүнүүгө, тилдик ишмердүүлүктүн негизин түрлөрүн өнүктүрүүгө, ар кандай маданияттардын баалуулуктарын сыйлоого, толеранттуулукка багытталган.

Окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча иштин экинчи багыты окуу китебинде берилген көнүгүүлөрдө жана тексттерде кездешкен этномаданий лексика, макал-лакаптар менен иштөөнү камтыйт. Этномаданий лексиканы мүнөздөгөндө биз Л.А. Шейман жана М.Х. Манликова сунуштаган классификацияга таянабыз. Бул багытта окуучулардын оозеки жана жазуу кебинде этномаданий лексиканы активдүү өздөштүрүүгө жана пайдаланууга багытталган мазмуну боюнча кошумча иштелип чыккан тексттер жана чыгармачылык тапшырмалар сунушталган. Мисалы, төмөнкү көнүгүүлөр пайдаланылды: берилген тематикалык топту жаңы сөздөр менен толуктоо; алардын маанисин сөздүктөрдүн жардамы менен ачуу; айрым сөздөргө, сөздөрдүн топторуна өз алдынча комментарий түзүү; турмуштук, өлкөлүк жана маданиятка байланышкан темаларга диалогдорду түзүү.

Үчүнчү багыт – окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн калыптануусуна багытталган альтернативалык сабактарды иштеп чыгуу. Сунушталган альтернативалык сабактар ортоңку класстарда окуган окуучулардын таанып билүү кызыкчылыктарына жана жаш өзгөчөлүктөрүнө дал келет.

Ар бир сабак белгилүү бир максатка багытталган комплексттик система катары болуп, белгиленген кептик тема боюнча тексттерден, көнүгүүлөрдөн жана тапшырмалардан турат жана орус тилди үйрөнүү аркылуу маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталган. Тексттердин негизинде түзүлгөн көнүгүүлөр жана тапшырмалар бул же тигил маданиятка мүнөздүү тилдин улуттук-маданий компоненти бар тил бирдиктерин табууга, бышыктоого жана активдештирүүгө багытталган. 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган бардык кептик темалар орус тили сабагына интеграциялан.

Сунушталган окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу методиканын эксперименталдык текшерүүсү эксперименттин констатациялык этабында өткөн мектептерде: Бишкек шаарындагы № 78-мектеп-гимназияда, Сокулук районундагы Ч.Айтматов атындагы № 1-окуу–билим берүү комплекс-лицейде, Кочкор районундагы Ш. Рысмендеев атындагы орто мектепте өткөрүлдү. Экспериментке жалпы **165** адам катышышты, алардын ичинен жогорку класста орус тили боюнча **16** мугалим жана **149** окуучу (50 - № 78-мектеп-гимназиянын окуучулары, 53 - Ч .Айтматов атындагы № 1-окуу-билим берүү комплекс-лицейдин окуучулары, 44 - Ш. Рысмендеев атындагы орто мектептин окуучулары). Маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча методикага орус тили боюнча 16 мугалим даярдалган, алардын арасынан 6 педагог эксперименталдык класстарда иштейт.

Эксперименттин констатациялык жана жыйынтыктоочу этаптарында мугалимдердин жана окуучулардын санынын айырмасы эксперимент ар башка убакытта өткөрүлгөнү, 8-класстын окуучуларынын сапаттуу курамынын өзгөрүүсү менен байланыштуу. Мугалимдердин санын өзгөрүүсү төмөндөгүдөй түшүндүрүлөт: констатациялык этапта башталгыч, орто жана жогорку класстарда иштеген мугалимдердин баары тартылган, ал эми жыйынтыктоочу этапта жогорку класстарда орус тилди окуткан мугалимдер менен гана иш жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн жыйынтыктоочу этабында эки топ тандалган: эксперименталдык (ЭТ) жана контролдук (КТ). Эксперименталдык класстарда окуучулардын жалпы саны 75 окуучуну түздү, ал эми контролдук класстарда – 74 окуучу.

Диагностиканы жүргүзүүдө окуучулардан анкета алынып, педагогикалык байкоо жүргүзүлдү, мугалимдер жана 8-класстын окуучулары менен аңгемелешүүлөр өткөрүлдү. Аталган изилдөөнүн диагностикасын жана жыйынтыктарын камсыздоо үчүн окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн жогорку, ортоңку жана төмөнкү деңгээлдери аныкталды.

8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн негизги компоненттеринин калыптануусу төмөнкү шкала менен бааланды: төмөнкү деңгээли - 59% чейин; орто деңгээли – 60-75%; жогорку деңгээли – 76 -100%.

Маданий аралык компетенттүүлүктүн жалпы деңгээли эксперименталдык топтордо 63% түзсө, ал эми контролдук топтордо – 61% түздү, алардын ортосундагы айырмасы андай деле чоң эмес. Алынган жыйынтыктарды орто деңгээл деп эсептесе болот. Бирок жогору аталган компоненттердин арасынан коммуникативдик-жүрүм-турум ыктары жана көндүмдөр начар өнүккөн, мындай көрсөткүч орус тилин окутууда кептик ишмердүүлүктүн негизги түрлөрүн (угуу, окуу, сүйлөө, жазуу) өнүктүрүү боюнча жетишсиз иш жүргүзүлүп жаткандыгы жөнүндө маалымдайт.

Эксперименттин кийинки милдети 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча сунушталган методиканы апробациялоо болуп эсептелет. Апробациялоо үч эксперименталдык класстарда өткөрүлдү (6 кичи топ - 75 окуучу). Ал эми контролдук класстарда (6 кичи топ – 74 окуучу) сабактар “Орус тили” предмети боюнча программада каралган традициялык методиканы пайдалануу менен өткөрүлдү.

Апробациялоо учурунда төмөнкү ыкмалар: педагогикалык байкоо, мугалимдер, эксперименталдык класстардын окуучулары менен аңгемелешүүлөр, окуучулардын ар кандай жекече, топтук иштерин изилдөө, педагогдордун конспекттери, класстык журналдар менен таанышуу пайдаланылды.

Маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруу методиканы пайдалануудан кийинки анкетанын жалпы жыйынтыктары төмөндөгүдөй болду.

КМК компоненти	Көрсөткүч (%)			
	Эксперименталдык класстар		Контролдук класстар	
	чейин	кийин	чейин	кийин
Когнитивдик	65	87	64	69
Аффективдик	80	86	79	82
Коммуникативдик жүрүм-турум	43	67	42	45
МАКтык жалпы деңгээли	62	80	61	65

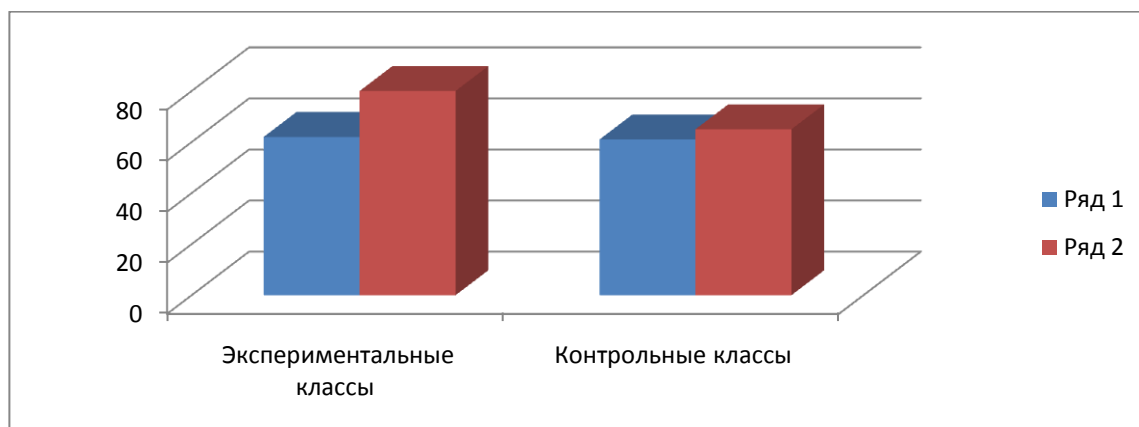
Аталган таблицада экспериментке чейин жана кийин 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун жыйынтыктары чагылдырылган. Таблицага когнитивдик, аффективдик,

коммуникативдик менен жүрүм-турум компоненттери боюнча динамиканы жана аталган процесстин багытталышын билдирген көрсөткүчтөр киргизилген.

Маданий аралык компетенттүүлүктүн эксперименталдык жана контролдук класстарда калыптандырылышынын жалпы жыйынтыктары төмөнкү диаграммада берилген.

Эксперименталдык ишке чейин жана кийин 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн деңгээлинин жалпы өзгөрүүнүн жыйынтыктары

Диаграмманын анализи 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн деңгээлинин өсүшү жөнүндө маалымдайт. Мисалы, эксперименталдык класстарда маданий аралык компетенттүүлүктүн деңгээли 18%га өсүшү байкалат. Мындай өсүштүн деңгээли контролдук класстарга (4%) салыштыруу үч эсе жогору өсүшүн көрсөтөт. Бул көрсөткүч сунушталган методиканын эффективдүүлүгүн далилдейт.

Педагогикалык эксперимент учурунда алынган маалыматтар аркылуу кыргыз мектептеринде орус тилин окутууда 8-класстардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча илимий жактан негизделген методиканын натыйжалуулугу жөнүндө илимий божомол аныкталды. Аталган методика эффективдүү маданий аралык коммуникация үчүн билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн өз ара байланыштуу жана комплекстүү калыптандыруусун камсыздайт. Ошентип, маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча сунушталган методика эффективдүү деп тыянак чыгарса болот.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Орус тилин окутуу процессинде окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу заманбап билим берүүнүн негизги багыттарынын бири болуп эсептелет. Аталган компетенттүүлүктү калыптандыруу билим берүүнүн заманбап гуманизациялоо тенденцияларына негизделген жана илимий адабияттарда, Кыргыз Республикасынын нормативдүү укуктук жана билим берүү документтеринде чагылдырылган.

Көп маданияттуу инсанды өнүктүрүүдө кыргыз мектептериндеги «Орус тили» предмети чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ. Орус тилине окутуу маданий аралык парадигманын контекстинде перспективдүү багыт болуп эсептелет жана кыргыз мектептеринин окуучуларынын инсандык өнүгүүсү үчүн чоң мүмкүнчүлүккө ээ, анткени ал окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен конструктивдүү диалог алып баруу жөндөмдүүлүктөрүн жана даярдыгын калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөнүн жыйынтыгында кыргыз мектептериндеги орус тилин окутууда 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча методика иштелип чыгып, апробациялоодон өттү. Бул методика программалык материалдын мазмунун өзгөртүүгө таасир бербейт, бирок сабактардын стандарттуу схема боюнча өтүшүн окуу китептин мазмунуна ылайык карап чыгууну, атайын кептик темаларды тандоону жана окутуунун активдүү методдорун пайдаланууну талап кылат. Сунушталган методика иштин үч багытын камтыйт – 8-класстар үчүн орус тили боюнча пайдаланган окуу китебинде берилген тексттерге тапшырмаларды жана көнүгүүлөрдү тандоо жана кошуу; окуу китебинде пайдаланылган улуттук-маданий компонентти менен лексика, макал-лакаптарга тапшырмаларды иштеп чыгуу жана тексттерди тандоо; окуу китебиндеги грамматикалык темаларга альтернативдик сабактарды иштеп чыгуу. Тандалган окуу материалдары окутуунун активдүү, интерактивдүү методдорду жана ыкмаларды пайдалануу, көп маданияттуу чөйрөнү түзүү аркылуу маданий аралык компетенттүүлүктүн когнитивдик, аффективдик жана коммуникативдик-жүрүм-турум компоненттеринин өнүгүүсүнө багытталган.

Эксперименталдык иштин жыйынтыктарынын анализи жана интерпретациясы эксперименталдык менен контролдук класстарда маданий аралык компетенттүүлүктүн компоненттери боюнча өсүшүнүн айырмасын көрүүгө мүмкүнчүлүк берди. Алынган жыйынтыктар орус тилин окутууда 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессинде иштелип чыккан методиканын таасирин көрсөттү.

Эксперименталдык класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүктүн когнитивдүү компоненттин деңгээли контролдук класстарга салыштырмалуу 22 % өсүшү байкалат. Бул көрсөткүч эксперименталдык класстардын окуучуларынын ар кандай өлкөлөрдүн салттары жана маданияты

жөнүндө билимдеринин, элдердин адеп-ахлактык баалуулуктарын салыштыруу жана белгилөө билгичтиктеринин деңгээлинин өсүшүн көрсөтөт. Аффективдүү компоненттин деңгээлинин өсүшү эксперименталдык класстарда 6%га, контролдук класстарда - 3 % жогорулады. Сандык көрсөткүчтөрдү баалоодо окуучулардын инсандык сапаттарын өзгөртүү үчүн көбүрөөк убакыттын керек экенин эске алуу зарыл. Коммуникативдик-жүрүш-туруш компоненттин өсүшү эксперименталдык класстардын окуучуларында 24%-ке өсүшү байкалат. Бул көрүнүш орус тили сабактарында окутуунун коммуникативдик методдун пайдалануусу менен байланыштуу.

Жалпысынан, эксперименталдык класстарда окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн жалпы калыптануусу 18%-ке жогорулады. Мындай көрсөткүч контролдук класстарга карата үч эсе жогору экенин далилдеп, окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча сунуштаган методиканын эффективдүүлүгүн билдирет.

Практикалык сунуштар

1. Окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык, психологиялык-педагогикалык жана лингвометодикалык негиздеринин анализи орус тилин экинчи тил катары окуткан мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу программаларына кошсо болот.

2. Окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча изилдөөнүн материалдары окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин практикасында, жождордо “Орус тилинин практикалык курсу”, “Улуттук мектептерде орус тилин окутуу методикасы” дисциплиналарды окутууда пайдаланса болот.

3. Кыргыз мектептериндеги орус тили боюнча программалардын түзүүчүлөрү, окуу китептердин, окуу-методикалык колдонмолордун авторлору аталган багытта ишти системалаштыруу үчүн маданий аралык компетенттүүлүк боюнча материалдарды өз эмгектерине кошуусу зарыл.

Изилдөөнүн мазмуну автордун төмөндөгү эмгектеринде чагылдырылган:

1. Чепекова, Г.С. Ийгиликтүү баарлашууга кадам [Текст]: кыргыз мектептердин 10-11-класстары үчүн риторика боюнча окуу колдонмо /А.Орозова, Г.С. Чепекова /ред. Н.П.Задорожная. – Б., 2007. – 122 б.

2. Чепекова, Г.С. Кыргыз мектепте орус тили сабактарында уламыш-текстти окууда көп маданияттуу компонентти ишке ашыруу [Текст] /Г.С.Чепекова //Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. –2008. – 2(1-5, пландан тышкары) чыгарылышы. –239–244-б.б.

3. Чепекова, Г.С. Кыргыз мектепте орус тили сабактарында маданий аралык компетенттүүлүктү калыптандыруу [Текст] / Г.С.Чепекова //Кыргызстандын мектептеринде орус тили жана адабияты. -2012. –№1 – 26-31-б.б.

4. Чепекова, Г.С. Заманбап методикалык адабиятта маданий аралык компетенттүүлүктүн маңызын жана түзүлүшүн аныктоо [Текст] /Г.С.Чепекова //Жусуп Баласагын атындагы КУУ жарчысы. –2013. –Атайын чыгарылыш. – 312-317-б.б.

5. Чепекова, Г.С. Окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун заманбап жолдору [Текст] /Г.С.Чепекова // Х. Карасаев атындагы БГУнун Жарчысы. -2013. – № 1 (24). – 163-165-б.б.

6. Чепекова, Г.С. Кыргызстандын билим берүү системасында окуучуларды маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун маселелери [Текст] /Г.С.Чепекова //Славян окуулары – 8. Славян жазуусуна 1150 жыл: эл арадык катышуу менен илимий-практикалык регионалдык аралык макалалардын жыйнагы. 2013-жыл 24-май. – Тара ш, 2013. –105-109-б.б.

7. Чепекова, Г.С. Маданий аралык компетенттүүлүктүн аныктамалары азыркы педагогикалык адабиятта [Текст] /Г.С.Чепекова //Х. Карасаев атындагы БГУнун жарчысы. –2014. – № 1 (27) чыгарылыш. – 83-85-б.б.

8. Чепекова, Г.С. Долбоор методу – кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу каражаты катары [Текст] / Г.С.Чепекова //Х. Карасаев атындагы БГУнун жарчысы.– 2014. – № 2 (28). – 187-188-б.б.

9. Чепекова, Г.С. Окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууда тексттин ролу. [Текст] / Г.С.Чепекова //Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. –2014. – Атайын чыгарылыш.– 195-198-б.б.

10. Чепекова, Г.С. Кыргыз Республикасында көп тилдүү билим берүүнү ишке ашырып жаткан пилоттук мектептердин мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүү [Текст] /Н.С.Джусупбекова, Г.С.Чепекова //Өрлеу (Казахстан) Караганда квалификациясын жогорулатуу институтунун “Үзгүлтүксүз билим берүү жаңылыктары” журналы. – №3(10) –2015. – 44-50-б.б.

11. Чепекова, Г.С. Окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандырууда тексттин ролу [Текст] /Г.С.Чепекова //Евразиялык экономикалык союз жана социогуманитардык кызматташуу: Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – КРСУ. 2016-жыл 26-27 апрель. – Бишкек: КРСУ, 2016.– 262-267-б.б.

12. Чепекова, Г.С. Текст окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу каражаты [Текст] /Г.С.Чепекова //Илимий дискуссия: педагогиканын жана психологиянын маселелери. LVIII эл аралык илимий-практикалык конф. макалалардын сб. //Интернаука. -2016. – № 8 (53). – 52-57-б.б.

13. Чепекова, Г.С. Окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселеси [Текст] /Г.С.Чепекова //Илимий дискуссия: педагогиканын жана психологиянын маселелери. LV эл аралык илимий-практикалык конф. макалалардын сб. //Интернаука. -2016. –№ 10 (55). – 54-58-б.б.

14. Чепекова, Г.С. Экинчи тилге окутууда визуалдуу материалдарды пайдалануу [Текст]: методикалык сунуштар / В.А.Булатова, Н.С.Джусупбекова, Г.С.Чепекова. – Бишкек, 2016. – 56 б.б.

15. Чепекова, Г.С. Кыргыз Республикасында орус тилин окутууда окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу [Текст]/ Г.С.Чепекова // Казахстандын билим берүү мейкиндиги: тарых жана теория: эл аралык илимий конференциянын материалдары. – Астана: ТОО «KazServicePrintLtd». -2016.– 184-189-б.б.

16. Чепекова, Г.С. Кыргыз мектептерде орус тил сабагында уламыш-текст аркылуу окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү [Текст] /Г.С.Чепекова// И. Арабаев атындагы КГУнун жарчысы.– 2017. – № 1. – 363-365-б.б.

Чепекова Гулмира Саалиевнанын 13.00.12 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы жана методикасы (орус тили) адистиги боюнча педагогикалык илимдердин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Кыргыз мектебинин орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу» деген темасына жазган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: көп маданияттуу билим берүү, маданий аралык компетенттүүлүк, маданий аралык компетенттүүлүктүн түзүлүшү, когнитивдүү, аффективдүү, коммуникативдик жүрүш-туруштук бөлүктөр.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз тилдүү мектептерде орустилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: кыргыз мектебинде орус тили сабактарында 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу.

Изилдөөнүн максаты: орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык жана практикалык негизденип чыккандарды негиздөө жана аларды эксперименталдык текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: теоретикалык (анализдөө, жалпылоо, системалаштыруу, моделдештирүү); эмпирикалык (байкоо, анкета алуу, интервью алуу, педагогикалык эксперимент); баалоо-диагностикалык методдор, эксперименталдык материалдарды сандык жана сапаттык жактан талдоо, жалпылаштыруу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- илимий адабиятты анализдөөнүн негизинде “көп маданияттуу билим берүү”, «компетенция», “маданий аралык компетенттүүлүк” түшүнүктөрдүн негизги мүнөздөмөсү аныкталды; кыргыз мектебинде орус тили сабактарында 8-класстардын окуучуларынын маданий аралык компетенттүүлүгүнүн калыптандыруу деңгээлин аныктоо боюнча куралдар иштелип жана апробацияланды; кыргыз мектебинде орус тили сабактарында окуучулардын маданий аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун методикасынын сунушталгандыгында.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: изилдөөнүн жыйынтыктары орус тилине экинчи тили катары окутууда, программаларды, окуу жана методикалык колдонмолорду иштеп чыгууда, улуттук мектептерде орус тили боюнча мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо курстарында колдонууга, жождордо орус тилин окутуу методика боюнча лекцияларды окууда жана практикалык сабактарда пайдаланууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации **Чепековой Гулмиры Саалиевны** на тему **«Формирование межкультурной компетентности учащихся на уроках русского языка в кыргызской школе»** на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности **13.00.12 – теория и методика обучения и воспитания (русский язык)**

Ключевые слова: поликультурное образование, межкультурная компетентность, структура межкультурной компетентности, когнитивный компонент, аффективный компонент, коммуникативно-поведенческий компонент.

Объект исследования: процесс обучения русскому языку в кыргызской школе.

Предмет исследования: формирование межкультурной компетентности учащихся на уроках русского языка в кыргызской школе в 8-х классах в кыргызской школе.

Цель исследования состоит в теоретическом обосновании подходов к формированию межкультурной компетентности учащихся на уроках русского языка и в их экспериментальной проверке.

Методы исследования: теоретические (анализ, обобщение, систематизация, моделирование); эмпирические (наблюдение, анкетирование, интервью, педагогический эксперимент); оценочно-диагностические методы, количественный и качественный анализ опытно-экспериментального материала.

Научная новизна работы заключается в том, что на основе анализа научной литературы определена сущностная характеристика понятий «поликультурное образование», «компетенция», «компетентность», «межкультурная компетентность»; разработаны и апробированы инструменты определения уровня сформированности межкультурной компетентности учащихся 8-х классов на уроках русского языка в кыргызской школе; предложена методика формирования межкультурной компетентности учащихся на уроках русского языка в кыргызской школе.

Практическая значимость исследования: результаты и выводы исследования могут быть широко использованы при преподавании русского языка как неродного, составлении программ, учебных и методических пособий, на курсах повышения и переподготовки учителей русского языка в национальной школе, при чтении лекций и проведении практических занятий по методике преподавания русского языка в вузах.

Resume

On dissertation of Chepekova Gulmira Salievna, on the theme “Development of Intercultural Competence of Students at the Lessons of Russian Language in Kyrgyz School” to receive a degree of a Candidate of Pedagogical Sciences on the specialization 13.00.12- Theory and Methodology of Education and Training (Russian Language).

Key words: multicultural education, intercultural competence, structure of intercultural competence, cognitive component, affective component, communicative-behavioral component.

The Object of Study: the process of teaching the Russian language in Kyrgyz school.

The Subject of Study: development of intercultural competence of pupils of grade 8 at the lessons of Russian language in Kyrgyz school.

The Purpose of the Study is a theoretical rationale of strategies for the development of intercultural competence of pupils at the lessons of Russian language and at the experimental control.

Methods of Study: theoretical (analysis, synthesis, systemization, modeling); empirical (observation, questioning, interview, pedagogical experiment); evaluative and diagnostic methods, quantitative and qualitative analysis of the experimental material.

Academic Novelty is that on the basis of analysis of scientific literature there was defined the essential characteristics of the notions “multicultural education”, “competence”, “proficiency”, “intercultural competence”; the instruments of defining the level of maturity of intercultural competence of the of students of grade 8 at the lessons of Russian language in Kyrgyz school are developed and tested;

Practical Significance of this academic work is that the results of the study can be used at teaching Russian as a second language, developing of programs, teaching an methodology manuals, capacity building workshops for the teachers of Russian language in Kyrgyz school and in delivering lectures and practical classes on methodology of teaching the Russian language in universities.